

Синергетика про пізнання соціальних процесів та розвиток сучасного суспільства

Аналізується застосування синергетичної методології до розвитку сучасного суспільства, яке розглядається як дисипативна система з періодично змінюваними елементами (дисипативними системами). Відзначається, що характерною рисою синергетичної методології є відкритість, нерівно вагомість, обмін енергією та інформацією, нелінійність. У рамках постнекласичного етапу у розвитку синергетичної методології здійснюється перехід до нелінійного типу детермінізму.

Ключові слова: сучасне суспільство, синергетична методологія, дисипативна система, аттрактор, нелінійний тип детермінізму, самоорганізація, фрактал.

Актуальність тематики проекту заключається в тому, що, по-перше, будь-яка епоха є продуктом певного світогляду і сама формує новий образ мислення. В умовах переходу до нової соціально-економічної формації стрімко відбуваються біфуркаційні зміни, які створюють передумови формування нового, інформаційно-діалектичного світогляду, яке може бути визначене як система поглядів на світ, що зумовлює необхідність подолання ентропійних процесів у природі і соціальному середовищі шляхом випереджаючої інформаційної творчості. По всій ймовірності, слід виділити ряд особливостей такого образу думок: 1) нелінійне мислення (передбачає здатність до гнучкої перебудови цілей і задач під плинні умови); 2) пріоритет механізмів позитивного зворотного зв'язку (передбачає орієнтацію на перманентну, системну трансформацію життєзабезпечуючих систем людини і суспільства), що направлений на збереження позитивного існуючого стану; 3) формуванням нового інформаційно-діалектичного світогляду, що може бути визначений як система поглядів на світ, зумовлюючих необхідність подолання ентропійних процесів у світі і соціальному середовищі через посередництво випереджаючої інформаційної творчості; формуванням дематеріалізаційної економічної парадигми, що передбачає орієнтацію не на матеріалізацію виробничих і соціальних систем, а на підвищення їх інформаційного змісту. Формування інформаційно-діалектичного і синергетичного світогляду є невід'ємною передумовою цілеспрямованого управління соціально-економічними процесами в умовах глобалізації при становленні і розвитку нової формації, яку слід назвати постіндустріальною, інформаційною, по шляху якому буде йти цивілізована Україна на нинішньому етапі глобалізаційного розвитку світової цивілізації. Актуальність теми дослідження заключається в тому, що необхідно проаналізувати феномен сучасного українського соціуму у вимірах глобалізаційних і цивілізаційних.

Загальна фундаментальна проблема – формування концепції філософії розвитку сучасного соціуму у глобальному вимірі, що є соціальною реальністю і зводиться до планетарної інтеграції, в яку втягується сучасне українське суспільство, що потребує вироблення нової парадигми мислення та формування нового рівня свідомості – інформаційно-діалектичної чи синергетичної. Проблемна ситуація полягає у тому, що розробка якісно нових концепцій українського соціуму і модернізація вже існуючих відбувається без належної експертної оцінки місця і ролі підсистеми зворотного зв'язку.

Мета дослідження: розробка концепції філософії українського соціуму у вимірах цивілізаційних і глобалізаційних.

Дана стаття виконана як реалізація одного із завдань НДР «Філософія цивілізаційного розвитку України в глобальному вимірі», затвердженої Міністерством освіти і науки, молоді та спорту» на 2012–2015рр., яку виконує кафедра менеджменту організації Запорізької державної інженерної академії.

Проблема розвитку суспільства, що розвивається в добу глобалізації, є ще малодослідженою і потребує аналізу тенденцій глобалізації, виявлення проблем глобалізації, шляхів підвищення ефективності суспільства, добробуту населення на основі прискороного розвитку соціально–економічної сфери та модернізації українського суспільства з метою включення його до загально планетарних процесів. В цьому плані істотний вклад в розробку даної проблеми внесли праці Р.Арона, Д.Белла, З.Бжезинського, О.Тоффлера, Р.Робертсона, І.Валлерстайна, Е.Гідденса, М.Кастельса, Ф.Фукуями, М.Уотерса, С.Гантінгтона; українських вчених – В.Андрущенко, Є.Бистрицького, В.Волинка, С.Кримського, В.Ляха, М.Поповича, В.Андрущенко, В.Горського, В.Воронкової, В.Пазенка, М.Михальченка, М.Степика, В.Беха; російських вчених – І.Фролова, М.Моїсеєва, П.Капіци, М.Іноземцева, В.Загладіна, О.Панаріна, А.Уткіна. Слід також відмітити роботи, які відіграли вирішальну роль при обґрунтуванні концептуальної парадигми філософії розвитку сучасного соціуму: це роботи Беха В.П. «Соціальний організм країни» (Запоріжжя, 1999,2000); Абдєєва Р.Ф. «Философия информационной цивилизации» (Москва,1994); Горського Ю.М. «Гомеостатика: модели, свойства, патологии» (Новосибирск, 1988); Пригожина І.Р., Стенгерс І. «Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой» (Москва,1986); Масуда Е. Информационное общество как постиндустриальное общество» (Москва, 1997); Дракера П. «Посткапиталистическое общество» (Москва, 2003); Добронравої І.С. «Синергетика: становлення нелінійного мислення» (Київ, 1990); Черленяка І.І. «Синергетичні моделі організації системи державного управління» (Ужгород, 2010); Л.Абалкіна « Новая парадигма развития России» (Москва, 1999).

Сучасна ситуація у соціальному пізнанні може розцінюватися як транзитивна з точки зору здійснюваного у ній переходу від лінійних уявлень про детермінаційні відносини на протязі соціально–політичних процесів до нелінійних. Саме синергетика дозволяє стверджувати наявність «детермінаційних» площин у загальному процесі «індетермінованого» процесу. Творчо–креативна робота випадковості обмежена рамками перехідних епох, яка у спокійні епохи змінюється детермінізмом, здатним стримати випадкову флуктуацію, направлену усупереч детерміністській тенденції. Найважливіша синергетична площина філософії соціального розвитку – це дослідження фактору соціальної непердбачуваності у перехідні біфуркаційні епохи, який здатний порушити послідовно лінійне протікання подій. Він відкриває шлях до розуміння альтернативності історії: або соціальна система породжує нову конфігурацію сил (новий соціальний порядок, або концентрується на збереженні старого порядку, або буде продовжувати зберігати свою нестійкість до нового біфуркаційного розгалуження.

В результаті виконання завдань наукового проекту будуть отримані нові знання: 1) отримання нових знань, в контексті теоретико–концептуального обґрунтування концепції розвитку сучасного українського суспільства в умовах глобалізації, що зумовлює орієнтацію України на інтеграцію до міжнародної спільноти та включення в глобалізаційні процеси; 2) теоретико–методологічне обґрунтування нових законів, пов'язаних з розробкою закону техногуманітарного балансу, що базується на основі економічних, політичних, соціальних, духовних засад, направлених на інноваційний розвиток суспільства; а) закон кібернетичної теорії, який виражає пропорційну залежність між внутрішньою різноманітністю системи та її потенціалом в якості суб'єкта чи об'єкта управління; б) закон ієрархічних компенсацій – виражає залежність між організаційними рівнями складної системи, а саме зростання різноманітності на верхньому рівні повинно забезпечуватися обмеженням різноманітності на попередніх рівнях, і, навпаки, зростання різноманітності на нижчому рівні організації сприяє руйнації на верхньому рівні), доповнює фундаментальний закон кібернетичної теорії систем як закону необхідної різноманітності (фізичної, біологічної, соціальної), допомагає прогнозувати оптимальне поєднання різноманітних параметрів на різних етапах розвитку; в) закон генетичних типів криз, який включає аналіз: а) екзогенної – кризи, зумовленої

переважно спонтанними змінами середовища, до якої система не поспіває адаптуватися; б) ендогенної кризи, що зумовлена переважно внутрішньою програмою розвитку організму (зростання кризи в онтогенезі); в) ендо–екзогенної кризи, що зумовлюється змінами в середовищі внаслідок власної активності системи; 3) в результаті впровадження нових законів буде сформована нова теорія – філософії розвитку українського соціуму в умовах глобалізації та інтеграції України до загальноєвропейського економічного простору, досягнення Україною конкурентоспроможності в умовах ефективного розвитку ринкової економіки і соціально–орієнтованого управління; 4) сформовані нові методи – нелінійної динаміки, що базується на використанні альтернативних методів і принципів: відкритості, врахування нелінійних ефектів, когерентності, системної узгодженості, коеволюції еволюційних процесів, використання експліцитного і прогнозованого потенціалу наукового мислення.

В результаті проведеного аналізу формується нова концепція розвитку сучасного розвитку українського соціуму в умовах переходу до соціально–економічної формації у період стрімких біфуркаційних змін, що створюють передумови для формування нового світогляду–інформаційно–діалектичного і синергетичного, яке може бути визначено як система поглядів на світ, що зумовлює необхідність подолання ентропійних процесів у природі і соціальному середовищі через посередництво інформаційної творчості.

В останні десятиріччя все більша увага філософів, соціологів, політологів, економістів прикута до концепції синергетики і пов'язаної з нею теорії хаосу. Зумовлено це тим, що сучасність ставить перед наукою чимало проблем, пов'язаних з подальшими шляхами розвитку людства і зводиться до обмеженості парадигми лінійного, неухильного суспільного розвитку. Зміни і розвиток у сучасному світі характеризуються зростаючою нелінійністю процесів трансформації, отже, їх наслідки неочікувані і непередбачувані шляхом звичайної екстраполяції чи співставлення з «класичними» зразками. У зв'язку з цим актуальною задачею розвитку соціально–філософського знання являється формулювання нового розуміння соціальних процесів, що відповідають сучасним науковим досягненням. Останні десятиріччя характеризуються підвищенням інтересу до теоретичного осмислення проблем зміни і реформування суспільства як цілісної системи. Найбільшої значущості набуває проблема варіативності соціально–політичного розвитку і механізми вибору альтернативи розвитку сучасного соціуму.

Соціально–політичне середовище у контексті синергетичного підходу представляє собою складну систему динамічних взаємодій між різними її структурними рівнями (статусно–рольовим, інституційним, державно–нормативним) і всередині кожного з них самовідтворює відносну стійкість і конструктивну функціональність соціально–політичного середовища і періодично підводить її до точок біфуркацій. Згідно нових синергетичних уявлень, фундаментальні причини недовготривалості існування минулого соціального порядку заключаються: 1) у його несумісності із загальною закономірністю розвитку матерії – ускладненням у ході самоорганізації матерії, вираженому у другому началі соціальної синергетики; 2) в ігноруванні об'єктивної необхідності гармонійного поєднання організації і самоорганізації у розвитку соціальної матерії; 3) у заміні факторів соціальної самоорганізації менш ефективними факторами тотальної організації.

У результаті наукових розвідок І.Пригожина та І.Стенгерс теорія самоорганізації перетворюється на самостійну науку, що постійно розвивається, у якій особливу роль відіграють макроскопічні процеси і багаторівневі координації, серед яких значний інтерес відіграють нелінійні процеси і нерівноважність станів. Цей напрямок (Брюссельська школа) пішов шляхом розвитку методів термодинамічного аналізу явищ самоорганізації чи синергетичних явищ. І.Пригожин та І.Стенгерс відмічали труднощі застосування синергетики до аналізу соціальних процесів у зв'язку з невідзначеністю перемінних; необхідністю врахування жорстко визначеного оточення, з яким певна система обмінюється речовиною, енергією та інформацією; наявністю у людини власних проектів і власних бажань. Г.Хакен визначив синергетику як науку про самоорганізацію, теорію «сумісної дії багатьох підсистем, у результаті якої на макроскопічному рівні виникає структура і відповідне функціонування» [1, с.38–39]. Предмет синергетики слід визначити як процес самоорганізації систем, і цей предмет ми можемо знайти як у природничо–науковому, так і у соціальному розділах синер-

гетики. Ця обставина демонструє, що для постнекласичного етапу розвитку науки характерним є синтез різних наукових напрямів.

Для пізнання складного предмета соціальної синергетики формується специфічний понятійно–категорійний апарат. При характеристиці синергетичного дискурсу виділяється ряд його особливостей: 1) новий дискурс своїм походженням зобов'язаний природничо–науковому знанню, а тому використання його в інших сферах утруднено, що приводить до деякої закритості синергетики і слугує перепоною для більш інтенсивного застосування даної парадигми у сфері соціально–філософського знання; 2) тривалий шлях формування понятійно–категорійного апарату синергетики (наприклад, терміни «ентропія» і «біфуркація» введені у другій половині ХІХ століття Р.Клаузісом і А.Пуанкаре відповідно) приводить до багатозначності і термінологічної неясності; 3) термінологічний апарат синергетики є багатошаровим і по мірі абстрагування понять, і по мірі їх походження. Значення мови синергетики для даного дослідження заключається в тому, що поняття соціально–синергетичної парадигми більш ємні, інформаційно насичені у порівнянні з мовою класичної і некласичної наукових парадигм, сприяють осмисленню соціальних проблем в контексті сучасного посткласичного етапу розвитку науки. Основою для висновку про парадигмальність соціальної синергетики являються: наявність деяких різнонаправлених течій; соціально–філософське узагальнення синергетичних ідей; універсальність синергетики, яку представники різних дисциплін застосовують зі своєї точки зору. Як засвідчує соціально–філософський аналіз, всі роздуми про застосування синергетичного підходу до аналізу соціальних явищ, процесів і розвитку суспільства як такого виходять із розуміння суспільства як складної дисипативної системи. У цьому контексті для сучасного суспільства характерною є відкритість (здатність обміну системи з зовнішнім середовищем), нерівновагомість (наявність макроскопічних процесів обміну речовиною, енергією та інформацією між елементами самої дисипативної системи) і нелінійність (здатність до самодії). Дисипативні системи здатні формувати хаотичні і упорядковані структури більш високого порядку. Отже, ієрархія дисипативних систем створює засади для виникнення різних ступенів синтезу порядку і хаосу. На феноменологічному рівні аналізу порядку і хаосу у соціальних дисипативних системах слід розкрити механізм їх соціальної самоорганізації, що приводить, з однієї сторони, до чергування ускладнення соціальних структур з їх спрощенням через дії, що сприяють елімінації процесів – ієрархізації; з іншої сторони, до розпаду складних дисипативних структур на більш прості, що приводить до переходу від упорядкованості соціальної системи до її хаотичного стану. Чергування процесів ієрархізації та деієрархізації визначається характером аттракторів: процеси ієрархізації визначаються простими аттракторами, деієрархізації – дивними аттракторами.

Механізм еволюції дисипативних структур включає взаємодію процесів диференціації та інтеграції. Ці поняття дозволяють пояснити взаємозв'язок таких категорій, як «соціальна самоорганізація» і «соціальний прогрес». Соціальна самоорганізація являє собою складну і тонку взаємодію диференціації і інтеграції соціальних інститутів у сукупності з диференціацією та інтеграцією соціальних ідеалів. Тому у розвитку сучасного суспільства складний порядок і об'єктивний хаос переплітаються з ідеологічним («суб'єктивним») порядком і хаосом. Прийняття положення про суспільство як дисипативну систему дозволяє зробити ряд важливих висновків про його природу. Чергування у процесі розвитку сучасного суспільства процесів ієрархізації та деієрархізації, диференціації та інтеграції в результаті дії внутрішніх і зовнішніх джерел, по суті, є аналогічним з одним із фундаментальних законів розвитку матерії у цілому – першим началом термодинаміки.

Як свідчить аналіз соціальних процесів сучасного соціуму, в основі суспільного розвитку лежить процес соціального відбору. Отже, для пояснення його дії слід відповісти на три запитання: 1) з чого робиться відбір; 2) хто його здійснює; 3) за допомогою чого цей відбір здійснюється. Для визначення цих питань слід використати такі поняття, як тезаурус, детектор і селектор. Соціальний тезаурус – це ціла сукупність варіантів для відбору. Чим багатшою є ця сукупність, тим більше шансів знайти будь–що дійсне, що є цінним (з точки зору того, хто вибирає). У суспільстві він створюється соціальними біфуркаціями, у ролі яких виступають періодичні соціальні кризи, пов'язані з революційними ситуаціями. Відповідальність за відбір покладається на результат зіткнення

протилежних причин, частина з яких знаходиться у стані конкуренції, а інша – кооперації. Ця взаємодія відіграє роль детектора, специфіка якого заключається в тому, що його функцію виконує боротьба різних (альтернативних) соціальних ідеалів. Саме зіткнення соціальних ідеалів визначає те, яка з можливих структур соціального механізму буде відібрана і реалізована. Третій фактор вибору – соціальний селектор – представляє собою керівне правило, на основі якого робиться вибір. У випадку дисипативних структур таким законом являється відповідний принцип стійкості: у дисипативних системах пошук стійкості відіграє роль природного відбору. Тому принцип відбору (селектор) – це визначення того стану, у який система повинна перейти, щоб її стан став при даних умовах був максимально стійким. Соціальний розвиток представляє собою ланцюг мутацій соціальної системи, при яких досягається велика ступінь реалізації ідеалу. Саме ступінь реалізації ідеалу і є критерієм переходу від менш «досконалого» до більш «досконалого» стану суспільства, чи «від нижчого до вищого стану».

Сутність процесу чергування ієрархізації і деієрархізації, устремління до все більш інтегрованих форм порядку до все більш диференційованих форм хаосу, заключається у здійсненні супервідбору – відбору самих факторів відбору. Саме це й означає пошук удосконалених форм нового тезаурусу, детектору і селектору. Очевидно, що результат відбору у вирішальній мірі залежить від останніх. Якщо у тезаурусі виявляються більш складні структурні утворення, а в ролі детектору починає виступати більш «кваліфікована» взаємодія, підпорядкована більш «мудрому» закону, то результат відбору не заставляє себе очікувати: він буде відрізнятися по своїй якості. Головний результат супервідбору заключається у якісному поглибленні і якісному прискоренні відбору. Супервідбір передбачає дві протилежні тенденції у розвитку суспільства: 1) прагнення соціальних систем до стійкості (рівноваги); 2) постійне стремління до змінюваності (порушення рівноваги). З першого погляду таке сполучення в одній системі взаємовиключних тенденцій являється неможливим. Це відбувається тільки тоді, коли має місце «затухання», чи «пом'якшення» (зменшення гостроти) суперечностей. «Затухання» суперечностей стає зрозумілим і природним, коли приймається до уваги та істина, що закон супервідбору діє у суспільстві не безпосередньо, а через закон диференціації та інтеграції ідеалів, який приводить до формування і реалізації загальнолюдського (абсолютного) ідеалу. Реалізація абсолютного ідеалу зобов'язана привести до утворення максимальної дисипативної системи, яку слід назвати суператтрактором. Причиною устремління соціальної системи до суператтрактору являється природний процес супервідбору.

Отже, у рамках постмодерністського (постнекласичного) етапу у розвитку методології соціального пізнання здійснюється перехід до нелінійного типу детермінізму, тобто наукове знання знаходиться у пошуках шляхів виходу з кризи детермінізму», – як відмічає Ж.–Ф. Ліотар [2, с.14]. Згідно модерністської оцінки, якщо заснована на ідеї лінійності класична традиція намагається подолати саму ідею випадкової, непередбачуваної флуктуації, що перериває лінійність еволюції, то постмодернізм відкрито формулює програмну установку на переосмислення статусу випадковості у детермінаційному процесі. Як відмічає М.Фуко, не може бути сумнівів у тому, що більше вже неможливо встановлювати зав'язки механічної причинності чи ідеальної необхідності. Слід погодитися з тим, щоб ввести непередбачувану випадковість у якості критерію при аналізі продукування подій» [3, с.83]. У силу цього центральною проблемою для філософії постмодернізму виступає новизна як джерело дійсної множинності і, у рівній мірі, проблема множинності як умови дійсної новизни, що зумовлюється радикальною відмовою від характерного для лінійного детермінізму ідеї розвитку об'єкта як розгортання закладених у його структурах властивостей. Разом з тим постмодернізм є далеким від тотального відхилення лінійної версії детермінізму. Постмодернізм допускає лінійність як приватний випадок нелінійності. Так, у термінології Ж.Дерріда це звучить наступним чином: «суверенність не відхиляється від діалектики. Звідси, не відкидаючи динамічного синтезу, вона вписує його у жертвування смислом, відводячи йому особливу роль» [4, с.28].

Специфіка синергетичної парадигми заключається в тому, що самоорганізація може бути визначена як виникнення (становлення) нового цілого, утвореного складною, але узгодженою поведінкою складових елементів висхідного середовища. Визначальним пунктом виникнення при самоорганізації являється виникнення набору можливостей

подальшого відбору через посередництво масштабних флуктуацій. Розвиток, що розуміється як спонтанна природна самоорганізація, може бути пов'язаний з стійкою закономірністю тільки як перехід від одних відносно стійких систем до інших, причому, на послідовних фазах розгортання нелінійного динамічного процесу здійснюється не перехід до чергового вибору серед можливих стійких структур, а той чи інший сценарій входження у хаос.

У соціальній синергетиці соціальна реальність визначається, виходячи з характеристик якісної плинності. Сама синергетична постановка питання про народження «порядку з хаосу» корелюється з базовою проблемою народження спонтанних закономірностей (соціального детермінізму) і свободи волі окремих індивідів. Аксиомою класичної парадигми соціального пізнання сучасного соціуму являється теза про те, що генеральні історичні тенденції формуються незалежно від волі окремо діючих в історії людей. В інтерпретації теорії самоорганізації мова йде про те, що хаос породжує порядок чи генеральну узгодженість історичної закономірності на мікрорівні. Постільки спонтанне утворення порядку можливе лише в ситуації нестійкості (соціальна система стає вкрай чутливою до виявлення випадковості), то виникає ситуація, коли мала випадковість може мати радикальне значення для долі даної соціальної системи.

Креативна робота соціальної випадковості обмежена рамками особливих епох у розвитку суспільства – епох перехідних періодів, коли здійснюється біфуркаційний перелом, народжуються нові структури, змінюється диспозиція соціальних сил. У спокійні епохи стабільного, більш рівновагового існування соціальної системи панує детермінізм, здатний подавити випадкову флуктуацію, направлену всупереч встановленої детерміністської тенденції. Народження нового соціального порядку пов'язано з порушенням висхідної просторово–часової симетрії. По–перше, виникає часова неоднорідність – один з можливих історичних шляхів розвитку соціальної системи, якому віддається перевага. По–друге, виникає нова просторова неоднорідність – з'являється нова соціальна ієрархія, тобто така соціальна структура, центром якої стають нові «улюбленці історії» – вожді, еліти, соціальні групи. Старі соціальні лідери переміщуються на периферію чи отримують істотну трансформацію. Ще один з найважливіших синергетичних аспектів соціального розвитку – біфуркаційні епохи, як здатні порушити послідовно лінійне протікання подій. Відкривається шлях до розуміння альтернативності історії, постільки у точках історичного переломного моменту завдяки цілеспрямованій волі історичних суб'єктів здійснюється вибір із усього спектру можливостей: або соціальна система породить нову конфігурацію сил (формується новий соціальний порядок), або концентрується на збереженні минулого порядку, або буде продовжувати зберігати свою нестійкість до нового біфуркаційного розгалуження.

Постільки джерелами оновлення соціального порядку виступають самі найрізноманітніші сфери (детермінанти) соціального буття – від природних до ідеологічних, то виникає необхідність полідетерміністського, багатовимірного описання цілісної самоорганізуючої системи, де буде враховано взаємовплив і взаємонакладення детерміністських імпульсів самої різноманітної природи. Нелінійна динаміка не дозволяє інтерпретувати той чи інший стан системи як результат прогресу чи регресу її висхідного стану, що означає неможливість трактування процесу у якості еволюційного. Нелінійний тип детермінізму не передбачає фіксації зовнішнього по відношенню до соціальної системи, що означає відмову від ідеї насильницької каузальності та інтерпретацію трансформаційного процесу як самоорганізаційного.

Тому слід засвідчити про виникнення нового статусу випадковості у постнекласичній науці, яка виникає у центрі буд–якого процесу, перетворюючи його на нелінійний, неоднозначний і тому непередбачуваний. Все це свідчить, що й сучасне українське суспільство знаходиться у нестійкому стані, перебуваючи у зоні біфуркацій, хаотичному блуканні між реставрацією і реформацією. При цьому «біфуркаційний хаос» є джерелом не тільки руйнації, але й творення. Соціально–політичне середовище сучасного соціуму слід уявити як динамічну взаємодію трьох основних щаблів: 1) базовий рівень динамічної моделі – статусно–рольовий, який має складну динамічну структуру взаємодії між індивідами – носіями певних статусів; 2) відтворення середовища, що забезпечується інституціональним рівнем, який включає складний, динамічно функціональний набір формальних і неформальних норм і правил поведінки, а також організацій і груп, що реалізуються завдяки виконанню нормативних видів статусно–рольових взаємодій.

Механізм взаємодії базового та інституціонального рівнів структури соціально–політичного середовища забезпечує самоорганізацію її функціонування, обмежує поведінку індивідів певними рамками. На лінійній стадії еволюції соціально–політичного середовища у роботі цього механізму панівне місце належить інституційним структурам, що регулюють функціонування статусно–рольових структур. 3) Зростаюча диференціація і примноження інституцій, організацій і сучасних партій приводить до третього державно–нормативного рівня структурованої упорядкованості політичного середовища. Його основні політичні функції включають визначення загальної спрямованості розвитку політичної системи, більш чи менш сприяючої прогресивному розвитку суспільства, синхронізації взаємодії політичних інститутів–норм та інститутів–організацій. Зміст і характер взаємодії між трьома структурними рівнями політичного середовища проявляється і в самоорганізації індивідів, і системній самоорганізації політичних структур цього середовища. Самоорганізація індивідів представляє собою процес індивідуальних і кооперативних взаємодій основної маси населення, що орієнтуються на повільну стадію еволюції до загальноприйнятих норм і правил політичної поведінки. Цей характер рішучим чином впливає на ступінь конфліктності соціуму, який знаходиться у перехідному макробіфуркаційному стані.

Системна самоорганізація соціально–політичного середовища сучасного соціуму представляє собою утворення і функціонування стійких політичних структур. Утворення цих структур слід представити як процес спонтанного вибору з сукупності кооперативних політичних взаємодій тих, які забезпечують синхронізацію функціонування утворюючих політичних структур. Механізмами утворення і підтримання стійкості цих нормативних структур і політичної системи у цілому слугують соціалізація і легітимація. Перша забезпечує підготовку і включення індивіда у відтворення раніше сформованого політичного середовища. Необхідною умовою ефективності соціалізації являється певна міра відповідності функціонування політичної системи інтересам і потребам активних верств населення. Легітимація забезпечує підтримку населенням формальних норм і правил суспільної поведінки. Хоча визначальна роль в упорядкованості взаємодій трьох структурних шаблів політичного середовища належить третьому шаблю, на його функціонування визначальний вплив здійснюють і зворотні зв'язки, що йдуть від базового і подальшого (чергового) рівнів. Характер цього сприйняття (зворотних зв'язків) визначається мірою відповідності даних рішень потребам і сподіванням різних соціальних верств населення, а також–мірою їх відповідності об'єктивній спрямованості еволюції суспільства. Флуктуації зворотного зв'язку найбільшої сили впливу на владу йдуть від соціальної верстви, яка втілює великий і, особливо фінансовий капітал. Вони носять прихований від більшості населення характер. Ця верства впливає на владу шляхом безпосереднього проникнення осіб того чи іншого капіталів в органи влади та призначення представників своїх політичних чи економічних інтересів. Всі рішення владних структур, що прийняті під тиском флуктуацій зворотного зв'язку, реалізуються в основному через другий інституціональний рівень політичної структури суспільства, зокрема через посередництво механізмів соціалізації, легітимації і законотворчості. Представлена модель дозволяє краще усвідомити механізм взаємодії прямих і зворотних зв'язків політичної структури суспільства характеру впливу зворотних зв'язків базового та інституціонального рівнів на направленість функцій структур нормативно–державного рівня.

Саморозвиток соціуму (прогресивний розвиток, еволюція) представляє собою єдину систему соціальних змін, що відбуваються у силу дії загальних (об'єктивних) законів, які проявляються у вигляді певних тенденцій, що приводять до нових соціальних трансформацій. Система онтологічних принципів буття включає у себе дві групи принципів, що відображають статику і динаміку буття. Принципи статичності буття: системність, відкритість, ієрархічність, статистичність (хаос). Принципи динаміки буття: гомеостатичність, діалектичність, самоорганізація, інформаційність (порядок). У той же час варіація формули ентропії стохастичного ансамблю, згідно з методом Л.Ландау, у тому числі розмірності «дії», виявляє нові структурні властивості інформації, яка на рівні соціуму залежить від системи перемінних: праця, продукт, ресурс, енергія, інфраструктура.

Отже, суспільство (соціум) виступає у вигляді складної самоорганізуючої системи, у якій певну роль відіграють адаптивні процеси взаємодії суспільства з природою та

окремих сфер соціально–економічної діяльності. Виділені сфери суспільства здійснюються у відповідності зі перемінними, що описують вказані процеси. Термодинамічна модель суспільства дозволяє розмірність «дії», що характеризує процеси відтворення у суспільстві, які корелюють з суспільним багатством, розділити на п'ять частин. Останні інтерпретуються нами, як праця, продукт, ресурс, енергія та інфраструктура. Встановлена таким чином система факторів, поряд з «грошинами» як мірою суспільної праці, складає повну систему перемінних, використовується за допомогою моделі соціально–економічного розвитку. За минулий період історії існувало (існує) шість соціальних координаторів (регуляторів). Це: насилля, держава, ринок, план, право і закон. Під впливом інформаційних технологій та інформаційної революції об'єктивно змінюється природа держави – найважливішої соціально–політичної інституції сучасності, відбувається перерозподіл функцій держави на наднаціональний і субнаціональний рівні; активно відбувається пошук нової моделі національного облаштування – «регулюючої держави», «рецептивної держави» як антитези «бюрократичній», «ієрархічній державі». Аналізуючи статику і динаміку людського соціуму, уявляється можливим, що цілий ряд об'єктів, вмотивованих у соціум і державу, виникли як самоорганізовані структури згідно з типом фрактала. У той же час, внаслідок детермінованих процесів виникають структури, створені по типу організмів – організації. Отже, у результаті розвитку наявними виступають два незалежних процеси, направлених на встановлення порядку у соціумі на противагу процесам дезінтеграції: один з них, що управляється свідомістю людей – організації; інший – той, що відбувається поза волею членів соціуму, але при їх участі – соціальні фрактали. У відношенні створення організацій у людства нагромадився достатньо великий досвід, проте повністю виключити процес фрактальної самоорганізації з тканини соціуму уявляється ймовірним. Слід передбачити, що самоорганізація у соціумі відбувається внаслідок неможливості компенсації впливу елементів хаосу на тканину соціуму тільки за рахунок організації – свідомих дій керівних соціумом владних структур.

Прийнявши за основу необхідність присутності у соціумі фрактальних процесів самоорганізації, слід пояснити, якими властивостями повинні володіти об'єкти, з яких повинні організовуватися фрактальні структури соціуму. Говорячи про соціум, його здібності до самоорганізації і до саморозвитку, ми неминуче приходимо до необхідності виявлення внутрішніх спонукань вказаних процесів. Ймовірно, що для всіх членів соціуму надзвичайно актуальною існують проблеми підтримки власної життєдіяльності. Під самоорганізацією власного організму розуміють деякий процес, у ході якого створюється, відтворюється і удосконалюється організація складних динамічних систем. Тому природно говорити про різні рівні самоорганізації – неорганічну, органічну, психологічну і соціальну. В контексті аналізу сучасного українського суспільства наша висхідна установка заключається в тому, що соціум являється системою, що саморозвивається і самоорганізується, у даний момент у силу відомих причин знаходиться у такому стані, коли механізми його самоорганізації виявляються або порушеними, або заблокованими. Серед причин заблокованості слід назвати такі, як відсутність рефлексії чи культури самопізнання у суспільстві, у результаті чого розмитими виступають цілі і перспективи розвитку соціуму, порівняно слабкою є узгодженість різних компонент та інститутів суспільства, втрата традицій, значне пониження морального та освітнього рівня населення. Ми виходимо з того, що суспільство представляє собою різновид самоорганізуючої системи, яка управляється колективним розумом, під яким розуміється процес осмислення всього того, що відбувається у раціональній і морально–оціночній формі. Він забезпечує стійке функціонування суспільства і певний рівень залучення членів його суспільства до матеріальної і духовної сфер.

Ефективність такого осмислення буде різною у залежності від способів організації цілого. Помилки колективного розуму можуть привести до реалізації ідей, що представляють реальну загрозу для суспільства і всього людства (наприклад, використання технологій, що руйнують оточуюче середовище, експериментування з об'єктами, що представляють загрозу для людини – генна інженерія). Відмітимо, що в літературі виділяють декілька режимів функціонування складних систем: 1) той, що направлений на підйом; 2) той, що направлений на падіння; 3) режим одноплоскісного розвитку; 4) стагнація. Як свідчить аналіз, у чистому вигляді ці режими не реалізуються і на практиці ми маємо справу з різними комбінаціями, коли один з них домінує при

одночасній наявності всіх останніх. Логічно уявити, що у режимах функціонування соціуму знаходить своє відображення рівень самоорганізуючих процесів. Наприклад, режим застою може характеризуватися наступними показниками: низький рівень колективного розуму, слабка враженість соціальних інновацій, розмитість моральних, правових та інших норм, ізоляція окремих соціальних груп та інституцій, бездуховність, орієнтація членів суспільства переважно на стереотипні зразки дій у різних сферах і відсутність орієнтації на рух вперед. Багато дослідників сходяться на тій думці, що сучасне українське суспільство коливається між режимами застою і несміливою модернізацією з відомими ризиками стати на шлях незворотної деградації і розпаду. У таких умовах рух суспільства виявляється слабо вираженим. Важливо вчасно зафіксувати «симптоми», класифікувати їх і потім вибудувати систему, яка дозволяє швидко і точно оцінити причини і характер деструктивних процесів і явищ.

Відповідно слід розрізнити і два види умов появи саморегульованих процесів: 1) умови, що йдуть від людини, перш за все, готовність і наявність внутрішньої потреби у механізмах узгодження своїх дій з діями інших людей і соціальних груп з метою стабілізації і передбачуваності середовища свого існування. Людина повинна добре усвідомити, що ці засоби і механізми повинні бути перш за все йому близькими. 2) умови, що йдуть від соціуму (держави і т.п.), до яких відноситься розвинута система права, наука, мораль, мистецтво, культура, релігія. Ефект дійсної самоорганізації досягається тоді, коли у наявності є ці два види умов: 1) коли має місце відповідним чином орієнтовна людина, яка здійснює реалізацію своїх устремлінь до суміщення саме у цих засобах, які пропонує їй соціум. У цьому випадку соціально зрілий індивід з відповідним менталітетом отримує у своє розпорядження пропоновані соціумом засоби у вигляді моралі, права, релігії, культури і т.п. і набуває саме того, чого він потребує, згідно з чим організує свою поведінку і одночасно починає здійснювати поведінку інших людей. Як результат, досягається підтримка соціуму у режимі нормального стійкого функціонування і одночасно знімаються перепони для виходу суспільства на рівень реальної самоорганізації.

Високий рівень самоорганізації передбачає наявність тісних зв'язків людини з соціумом як цілим, так як тільки через такі зв'язки здійснюється його залучення до національної і світової культури, через включення індивіда до соціуму як цілого. Причетність людини до фактору цілісності означає, що між ним і соціумом починають домінувати моменти загального, а відмінності відступають на задній план. Істинна самоорганізація розпочинається з того моменту, коли люди почувають себе співпричетними до справ широкої соціальної спільноти, всього суспільства. С.Булгаков показав, що господарська діяльність людини в умовах високої самоорганізації суспільства включає духовні компоненти і тим самим залучає її до механізму цілісності, до процесів соціуму як цілого. Таке залучення означає розширення горизонту її свідомості, збагачення її як особистості. Якщо на попередніх етапах свого історичного розвитку людина покликана адаптуватися перш за все до найближчих факторів соціального і природного середовища, то на сучасному етапі вона повинна адаптуватися до механізмів цілісності соціуму (право, мораль, культура, загальнолюдські і національні цінності, взяті у їх єдності). Роль факторів соціальної цілісності у наші дні різко зростає, так як вони виступають у якості засобу реалізації саморегуляційних процесів соціуму у сучасному світі. І не випадково багато авторів вважають, що рівень розвитку сучасної людини у значній мірі визначається тим, настільки людина «визріла» до рівня усвідомлення і прийняття загальнолюдських цінностей і норм.

І, як висновок, з нашої точки зору, тільки ноосферне мислення, про яке говорив і писав В.І.Вернадський, може врятувати нашу цивілізацію, яке і визначається залученням людини до факторів цілісного розуму. І тільки у такому випадку відкривається можливість глобального і збалансованого підходу до планетарних процесів і одночасного попередження руйнівних впливів на нашу планету, реальність яких зростає з бурхливим розвитком науки і техніки. Колективний розум починає регулювати межі перетворення природи з метою задоволення постійно зростаючих матеріальних і духовних потреб людини. Саме у контексті колективного розуму може сформуватися «перебудова свідомості» чи «революція у свідомості», про яку писав відмий вчений Римського клубу А.Печчеї. Якщо регулятивні функції культури, моралі, виховання діють слабо, то й колективний розум знаходиться на низькій стадії свого

розвитку. Тому майбутнє нашої Планети в умовах глобалізації за колективним розумом, чи ноосферним мисленням, у контексті якого повинен розвиватися націосоціогенез.

З синергетичної точки зору глобалізація як явище є планетарна ієрархізація дисипативних структур. Кожного разу, коли одні дисипативні структури об'єднуються за допомогою деякої нової дисипативної ж структури, утворюючої своєрідну надбудову над базовими структурами, між цими базовими структурами виникає тісний зв'язок, якого раніше не було. Причому цей зв'язок виражається у виникненні нового обміну речовиною, енергією та інформацією. Потім відбувається об'єднання цих більш складних структур у ще більш складні і ми отримуємо ієрархію надбудовних структур («мереживізація»). Формується надзвичайно тісна і в той же час гнучка система зв'язків між колись самостійними структурами. У кінцевому рахунку відбувається тенденція до формування планетарної ієрархії гетерогенних дисипативних структур. Наслідком цього процесу являється суперечлива ситуація, яка названа парадоксом І.Пригожина. З однієї сторони, постійно збільшується залежність кожного індивідууму, який проживає на Планеті Земля, від планетарного (глобального) соціуму (оточуючого природного середовища, кожного іншого індивідуума), а з іншої сторони, зростає залежність глобального соціуму (і долі кожного індивідууму) від свавілля даного індивідууму.

Перша тенденція проявляється у тяжінні до тоталітаризму (зростання порядку і запрограмованості всіх людських дій); друга – у тяжінні до анархізму (зростання хаосу і всюдозволеності людських дій). Паралельне протікання обох тенденцій створює те, що ми назвали «парадоксом» І.Пригожина. З ним пов'язані два стресових стани, властивих сучасному людству. З однієї сторони, масовий страх перед зростаючою неконтрольованою соціальною єдністю, що створює загрозу для індивідуальної свободи (криза індивідуалізму – футурошок першого роду), а з іншої сторони, масовий страх перед зростаючою неконтрольованою соціальною різноманітністю, яка ставить під загрозу колективну спільність і солідарність, а, отже, справедливість (криза колективізму – футурошок другого роду). Тенденція до ієрархізації дисипативних структур і, отже, до глобалізації має універсальний характер. Це означає, що глобалізація не може обмежуватися тільки економічною сферою, але обов'язково повинна охоплювати рано чи пізно (з тим же розривом у часі, тобто часовим лагом) також політичну і соціокультурну сферу. Взаємна залежність всіх трьох типів глобалізації являється наслідком селективного детермінізму. Як було сказано раніше, такий детермінізм (на відміну від лапласівського) проявляється, зокрема, у тому, що економічний, політичний і соціокультурний відбір суміщають взаємозалежність зі значною автономією один від одного. Але універсальний характер глобалізації проявляється не тільки в охопленні нею всіх трьох сфер соціального життя. Він проявляється також і в тому, що у кожній з цих сфер глобалізація здійснюється на онтологічному (сфера економічних, політичних і соціокультурних інституцій), і на аксіологічному рівні (сфера економічних, політичних та соціокультурних ідеалів). Універсальний характер глобалізації проявляється в тому, що економічна, політична і соціокультурна глобалізація на онтологічному, гносеологічному і аксіологічному рівнях набуває, в кінці кінців, планетарний характер, тобто розповсюджується крок за кроком на всі регіони планети.

Тенденція до ієрархізації дисипативних структур має в той же час суперечливий характер. Це означає, що глобалізація не може бути безперервною: досягнувши деякого межового стану (простий аттрактор), вона змінюється деглобалізацією (деієрархізацією глобальної дисипативної структури, що сформувалася у процесі глобалізації). Такий висновок виходить з хронотопологічної моделі соціальної самоорганізації, але деглобалізація також має свої часові рамки: досягнувши свого межового стану (дивний аттрактор), вона змінюється новою глобалізацією. Отже, з точки зору синергетичного історизму глобалізація являється відносною, але це не тільки у короткостроковій перспективі. З точки зору, синергетичного історизму переходи між соціальним порядком і соціальним хаосом є настільки нестійкими у силу зворотного зв'язку між результатами соціального відбору і факторами цього відбору. Наслідком такої нестійкості являється устремління соціуму до синтезу соціального порядку і соціального хаосу, так як аналогічний синтез робить систему (соціум) стійкою. Тому з хронотопологічної моделі соціальної самоорганізації виходить, що глобалізація діє не безперервно, а методом послідовних наближень,

завдяки чому відносна глобалізація повинна, у кінцевому рахунку, завершитися абсолютною глобалізацією – досягненням глобального аттрактора, чи суператтрактора. У цьому аттракторі здійснюється повний синтез соціального порядку і соціального хаосу, а це ліквідує парадокс І.Пригожина, постільки у такому стані виникає повна гармонія (для всіх членів суспільства) свободи і справедливості, прав і обов'язків. У суператтрактора будь-яка б то не було деглобалізація стає неможливою. При цьому виявляється, що саме у точці суператтрактора (і тільки в ньому) вирішуються всі ті фундаментальні суперечності, які хвилювали як минулі, так і теперішні покоління, викликані амбівалентністю між свободою і справедливістю, стійкістю і нестійкістю, єдністю і багатоманітністю, конечністю і безкінечністю. Тенденція до ієрархізації дисипативних структур, крім всього вище перехованого, має і екстравагантний характер. Багато її аспектів різко розходяться не тільки зі здоровим глуздом («не хочу бути глобальним – хочу бути локальним»), але й зі світоглядними установками багатьох філософів, соціологів, економістів, політологів. Екстравагантність глобалізації проявляється, зокрема, у таких процесах, як: а) переплетіння, перемішування (дифузія) економічних, політичних і соціокультурних структур (формування гетерогенних біфуркаційних структур); б) зв'язок економічного зростання з фінансуванням суперменезу; в) формування посттоталітарного суспільства, тобто неутилітарного суспільства постіндустріальної епохи. Таке суспільство є парадоксальним, так як на відміну від типових для індустріальної епохи утилітарних суспільств, воно сполучає у собі розвиток індустріалізації, інформатизації та мереживізації з пріоритетом духовних ідеалів і визначених ними духовних цінностей.

Перспективи подальших наукових досліджень:

– формування нового соціально-філософського дискурсу філософії глобалізації, представленого розмаїттям концепцій і шкіл та дослідження категоріального апарату, що осмислює складні, неоднорідні та суперечливі процеси глобалізації.

Список використаних джерел

1. Хакен Г. Синергетика. Иерархия неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. М., 1985. – С. 38–39.
2. Лиотар Ж.–Ф. Состояние постмодерна. М., 1998. – С. 145.
3. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности: Работы разных лет. М., 1996. – С.83.
4. Ильин И. П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа. М., 1998. – С. 28.

Воронкова В.Г. Синергетика о познании социальных процессов и развитии современного общества

Анализируется применение синергетической методологии к развитию современного общества, которое рассматривается как диссипативная система с периодически изменяемыми элементами (диссипативными системами). Отмечается, что характерной чертой синергетической методологии есть открытость, неуравновешенность, обмен энергией и информацией, нелинейность. В рамках постнеклассического этапа в развитии синергетической методологии осуществляется переход к нелинейному типу детерминизма.

Ключевые слова: современное общество, синергетическая методология, диссипативная система, аттрактор, нелинейный тип детерминизма, самоорганизация, фрактал, коллективный разум, ноосферное мышление.

Voronkova, V.G. Synergy in perception of social processes and modern society` development

In clause it is given the analysis of synergetic methodology applications to modern society development, which is considered as dissipative system with periodically changeable elements (dissipative systems). It is marked, that characteristic features of synergetic methodology are: openness, unbalance, an exchange of energy and the information, nonlinearity. In the context of a postnonclassical stage in synergetic methodology development transition to nonlinear type of determinism has being put into practice.

Key words: modern society, synergetic methodology, dissipative system, аттрактор, nonlinear type of determinism, self-organizing, fractal, collective reason, noosphere thinkin.